

9. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства / Н. Х. Копистянська. – Львів : Паїс, 2005. – 368 с.
10. Костюк Г. На перехрестях життя та історії: до 70-річчя і 50-річчя літ. діяльн. Докії Гуменної / Григорій Костюк // У світі ідей і образів. Вибране: (критич. та іст. літ. роздуми: 1930–1980). – Мюнхен : Сучасність, 1983. – С. 311–352.
11. Лаврусенко М. Повість-феєрія Докії Гуменної «Епізод з життя Європи Критської»: жанрово-стильова модифікація / М. Лаврусенко // Наукові записки. – Вип. 111. – Серія : Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – С. 121–131.
12. Николіук Т. Інтелектуальний інтертекст прози Докії Гуменної : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література»/ Т. В. Николіук. – К., 2009. – 19 с.

Стаття надійшла до редакції 21 грудня 2012 року

УДК 821.161.2-3.12

*Тетяна Ткаченко
(м. Київ, Україна)*

ПТАШИНА СИМВОЛІКА У МАЛІЙ ПРОЗІ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті досліджується пташина символіка в українській малій прозі початку ХХ ст.; аналізуються образи птахів у новій творчій інтерпретації. У роботі вивчаються такі персонажі, як пелікан (баба-птиця), гуска, чайка, лелека (бусол, бузьок). Також розкриваються особливості художньої рецепції, а саме: синтез традиції та новаторства, зіставлення людської спільноти і пташиної родини, апеляція до читача-співавтора, використання кольорів і звуків як складників літературного тексту.

***Ключові слова:** біблійний та фольклорний інтертекст, асоціативність, символ, персоналіфікація, психологізм, відкритий фінал.*

В статье исследуется птичья символика в украинской малой прозе начала XX в.; анализируются образы птиц в новой творческой интерпретации. В работе изучаются такие персонажи, как пеликан, гусь, аист и чайка. Также раскрываются особенности художественной рецепции, а именно: синтез традиции и новаторства, сопоставление человеческой общины и птичьей семьи, апелляция к читателю-соавтору, использование цвета и звука как важных составляющих литературного текста.

Ключевые слова: *библейский и фольклорный интертекст, ассоциативность, символ, персонификация, психологизм, открытый финал.*

The article deals with the bird's symbolism in the Ukrainian small prose of the beginning of 20th century. The images of birds in new creative interpretation are analyzed. Such personages as a pelican, a goose, a stork and a sea-gull are studied. The main peculiarities of art reception are clarified, namely: the tradition and innovation synthesis, the comparison of a human community and bird's family, the appeal to reader-co-author, the colour and sound use as important component of literary text.

Key words: *biblical and folklore's intertext, association, symbol, personification, psychologism, open final.*

Як відомо, найдавніші вірування людини спиралися на її уявлення про світ природи. Співпраця зі стихіями, представниками флори і фауни втілена у народнопоетичній творчості, яка стала основою професійного мистецтва. Особливо яскравою видається пташина символика, в якій чимало антагоністичних пар і полісемантичних образів. Можливо, це пов'язано з трактуванням птахів найближчими істотами до Бога. Водночас деякі мають амбівалентні характеристики і належать до т.зв. двосвіття, перебуваючи між небом та землею (Правою і Явою). Тож не дивно, що до цих образів постійно звертаються автори від праукраїнських джерел до сьогодення (Мати-Птиця з Велес-книги, «Вдячний Еродій» Г. Сковороди, «Лебедина згряя» В. Земляка, «Записки Білого Пташка» Галини Пагутяк тощо).

У національному письменстві пташині образи митці використовують з різною метою. Відтак, птахи виконують відмінні функції. Крім буквального зображення, вони можуть уособлювати певний соціальний статус, втілювати риси характеру людини, виступати в алегоричних образах. Це зумовлено як суб'єктивним

баченням автора, так і суспільними чи культурними змінами, що сталося на межі XIX – XX століть, коли відбулося кардинальне оновлення мистецтва. В Україні модерні тенденції презентувала плеяда письменників – Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Олександр Олесь, Микола Вороний та інші. Проте цікавою і досі, на жаль, малодослідженою постає мала українська проза початку XX ст. (наявні лише окремі поодинокі дослідження творчості С. Коваліва, О. Авдіковича, С. Яричевського за відсутності комплексного аналізу), в якій образи птаства набувають і традиційного прочитання, і оригінальної художньої інтерпретації, що зумовлено новаторськими тенденціями доби *fin de siècle*.

Передусім доречно звернути увагу на образ бузька (боцюна, бусола, чорногуза, лелеки). У фольклорі та літературі цей птах фігурує в численних легендах, баладах, пареміях, казках. Він визначає щасливу долю господарів або пророкує лихо своїм кривдникам чи передбачає прихід весни. Тому осердям твору виступає певна подія, що підтверджує / переосмислює/ спростовує загальновідомі народні уявлення.

Водночас інформація про життя лелек як представників розмаїтого птаства залишається поза увагою оповідачів, виступаючи об'єктом досліджень винятково природознавців, орнітологів. Але Володимир Леонтович заповнив цю прогалину і презентував «Оповідання молодого лелеки». Звернувшись до первісного язичницького світосприйняття, він представив у художньому тексті наратора-птаха. У такий спосіб письменнику вдалося відтворити імовірні міркування лелеки. Він запропонував реципієнту своєрідну психологічну студію птаха, оскільки твір – суцільна рефлексія лелеки.

Молодий лелека описує свій побут, стосунки із сусідами, наголошує на чільних етапах дорослішання і «соціалізації». Він має та відчуває територіальну належність, поетично змальовує велику (Полтавщина, Україна) та малу батьківщину (зелений двір і дерев'яна комора) і, як будь-який звичайний підліток, силкується протистояти дорослим, сперечається з ними, опираючись загальноприйнятими правилами існування. Письменник влучно виокремлює ті риси птахи, які властиві людині. Так,

швидкоплинним видається безжурне дитинство, а підґрунтям до становлення індивідуальності постає юнацьким максималізм: «тоді я ще був певний, що для доброго лелеки немає нічого непереможного, і він здатний зробити усе, що здума [4, с. 352]».

Якщо для людини звичними реаліями й етапами соціалізації постають родинне виховання, садок, школа, виш, робота, то для птаха самостійність і відповідальність виявляється у побудові гнізда, щорічній небезпечній мандрівці, захисті власної родини. Попри зміни обставин константою лишається зв'язок з рідною землею, до якої прагне повернутися птах. Теза про цінність Вітчизни є художнім обрамленням твору та лейтмотивом як оповідання, так і життя кожної істоти, на думку наратора й автора: «Я раз у раз згадував свою справжню та справді чарівну батьківщину з її тихими водами та ясними зорями [4, с. 353]».

Постійно наголошуючи на своєрідному антеїзмі птахів, письменники апелюють до патріотизму людини, про що йдеться у творі Тимотея Бордуляка «Бузьки». Тут зіставляються пташина згряя і людська громада.

Так, птахи нетерпляче повертаються додому, прагнуть якнайшвидше побачити рідну стріху і любих господарів. Прагнення домівки, яку ототожнюють з раєм, долає всі перешкоди, негоду й небезпеки. Натомість люди, не витримавши бідності й голоду, назавжди залишають батьківщину, зрікаючись її, а водночас і себе. Звідси, якщо птахи попри все повертаються додому, то люди поступаються випробуванням долі.

Варто зазначити, що сумну звістку повідомляє горобець. Адже, за народним повір'ям, коли цей птах «б'ється у шибку, то в родині буде покійник або погані вісті [2, с. 146]». Тож не випадково порожня хата порівнюється з пусткою, в якій оселилися «сови з нічвидами» (цих птахів також вважають провісниками біди й небезпеки).

Крім того, наратор вправно регулює темпоритм, настроєвість і колористику художнього твору. Спочатку ведеться жвава розповідь-опис стрімкого повернення-лету птахів, чому сприяє наскрізне використання відповідних слів (ось, ось; чимскоріше; у великому поспіху; ще трохи; більше спішилися). Також наявні

численні оклики-захоплення навколишнім світом, що втілено в яскравому, часто метафоричному, зображенні природи, людей, уявних картин майбутнього, в насиченні тексту розмаїтими кольорами й емоційно забарвленими повторами (батьоро, весело, радісно). Зате коли бузьки дізнаються про від'їзд господарів, крики-вигуки і танок лелек різко змінює суцільна тиша і пустка, створена ангелом смерті, який «перелетів недавно через те обійстя [5, с. 240]». Кольори веселки перетворюються на невиразну сірість, надія і щастя – на страх і смуток, радісні заклики – на безмовний клекіт (виражений у тексті еліпсами), який стає наче голосінням за живими людьми.

Таким раптовим контрастом автор ніби розділяє не лише твір, але й саме життя на дві частини, які об'єднує стрижень – Батьківщина. Отже, Тимотей Бордуляк трактує масовий від'їзд земляків як свідоме знищення України, оскільки еміграція рівнозначна смерті. Подібне тлумачення зазначеної проблеми відображено у творчості багатьох письменників, з-поміж яких варто назвати Василя Стефаника, Богдана Лепкого, Гната Хоткевича та інших.

Метафорична інтерпретація смерті набуває конкретних обрисів у творі Михайла Яцківа «Бузьок»: «О, вже той чоловік не варт жити, що на таку птаху важить! Бог би його скарав [7, с. 80]». Наратор підкреслює насамперед невинність / чистоту птахів – знавців вирію – і водночас акцентує людську ницість, визначаючи вбивцю лелеки розбишакою. Створений у такий спосіб контраст набуває нових семантичних відтінків протягом всього тексту і досягає кульмінації в описі туги і страждань бузька за коханою: «Зіслаб. Їсти не міг і не мав часу. Клонить головою і присідає, бо ноги ослабли ... Хотів розняти крила – і покотився долі стріхою на обійстя [7, с. 79]». Лелечина вірність не поступається лебединій та гідна стати взірцем для людей.

Зображаючи поневіряння птаха, письменник насичує твір значущими деталями. Так, бузьок шукав і кликав подругу дев'ять днів, відмовившись від їжі, питва і спочинку. Звідси, птах не жив, а існував, блукаючи світом – наче душа померлої людини прощається із земним буттям. Крім того, до пошуків

опосередковано долучається крик чайки, що стає єдиною відповіддю на запитання бузька. Письменник недаремно використав згадку про цього птаха, який здавна символізує вдівство.

Бузок не може пережити втрати коханої. Проте його смерть має подвійне значення, а саме: особиста драма птаха, імовірна трагедія-кара вбивці (його родини) і водночас розпач села від майбутнього лиха, оскільки бузьки були оберегом та запорукою добробуту-щастя.

Актуалізація злочину-кари за скаліченого птаха набуває біблійної семантики у творі Стефана Коваліва «Паламарові бузьки». Появу пташиної пари сприймають у селі за диво і прирівнюють до воскресіння місцини. Адже бузьки оселяються у людей, безпосередньо пов'язаних зі служінням Господу – спочатку в священника, потім у паламаря.

Варто зауважити, що лелеки оселяються не на стрісі, а на комині. Певно, так письменник прагнув відобразити давні уявлення українців про піч як оберіг хати, оскільки забезпечує та зберігає родинне тепло. Недаремно Кметик ототожнює школярів і лелек, називаючи їх своїми дітьми: «Дивіть, нанашку, дивіть! Ваші чада!.. ваші чада на вашій хаті гніздяться! – кликали хлопці [3, с. 612]». Це підтверджує подальший розвиток подій, коли птахи наслідують поведінку господаря, зустрічають його з роботи, супроводжують у полі тощо. Звідси, бузьки і паламар стають єдиною родиною. Тобто автор залучає птахів до людської громади, робить їх невід'ємним складником села і його рівноправними мешканцями, нагадуючи про первинну общину, де людина не підкорювала природу, а співпрацювала з нею. Тому не дивно, що за безпеки всі одностайно захищають лелек від злодюжки Якіма Бодняра.

Доречно звернути увагу на прізвище кривдника, що походить від слова бодня – бідність, недоля. В художньому творі дане тлумачення розкривається у характеристиці персонажа. Йдеться про брак звичайних людських якостей – доброти, працелюбності, поваги, милосердя. Натомість Яким пишається тим, що став єдиним і безкарним, через вік і співчуття до матері,

злодієм на селі. Та замах на життя бузька стає межовим моментом у житті юнака. Вкотре нагадане народне повір'я про Господне покарання за скривджену Божу пташку справджується, вражаючи жорстокою розплатою з біблійним акцентом: спроба вбити бузька перетворюється на ненавмисне братовбивство Якимом Левка.

Письменник навмисне залишає нерозкритою подальше долю Боднаря. Однак наголошує на взаємозв'язку всіх земних істот, де кривними родичами є не тільки люди, а історія про Каїна й Авеля у Стефана Коваліва набуває і реального звучання, і метафоричної інтерпретації.

До використання пташиної символіки задля показу деградації суспільства вдається і Сильвестр Яричевський, який явище братовбивства збільшує до масштабів країни. У творі «Пелікани» він об'єднав кілька аспектів показу, долучивши до родинного соціального та національного рівні. Сильвестр Гнатович актуалізує неодноразово порушену в українському письменстві тему самознищення нації. Образ матері пташенят він поглиблює завдяки паралелізму, зіставляє недолугих пеліканів і недолітків-українців, наголошуючи на проблемі вічної інфантильності співвітчизників.

Лейтмотивом твору стає утвердження безмежної материнської любові, яка все розуміє, пробаचाє і жертвує власним життям заради своїх дітей. За легендою, пелікани, аби вижити, клюють материнські груди, впиваючись м'ясом з кров'ю за браком іншої їжі – українці їдять один одного через заздрість, знищуючи матір-вітчизну. Проте якщо птахи керуються інстинктом, то люди – свідомим розрахунком за відсутності власного розуму, прирікаючи матір-батьківщину на загибель. Та обидві матері знову оновлюються, щоб дати невдячним дітям ще один шанс на гідне життя. Ці сподівання, як і любов, нескінченні: «Єсть одна велика Мама [...] велика вона, як простір, в котрому висить світ, як безкрая безконечність; люба вона, як життя, коли є для кого жити, а добра, я Творець!.. Се – вітчизна!.. І живить вона діти – всі її кохані. Не жалує крові з-під серця свого, дарить любов'ю і життям. Діти животіють тією кров'ю та завдяка різна... І все

обновляється тота справа; все виливається кров'ю Материна любов велика, все п'ють її недолітки-діти... [6, с. 65]».

Фінал твору залишається відкритим, що відображено в повторі – риторичному оклику-еліпсі: «О, пелікани!..» Відтак, остання авторська репліка є радше зверненням-питанням до громади: чи здатні люди бути людьми або вони воліють існувати за тваринними законами сьогочасної сили без огляду на майбутнє, що неминуче зумовить їхню загибель.

На прикладі проаналізованих творів можна побачити широкий спектр використання пташиної символіки: від особистісного, родинного до соціального, національного і загальнолюдського аспектів. Однак на особливу увагу заслуговує літературне втілення новаторських мистецьких тенденцій доби *fin de siècle* за допомогою образів птахів. До подібного прийому вдався Орест Авдікович у творі «Гуси», де птахи, які символізують порожні балачки, ототожнюються з двома панночками-пліткарками:

– Прошу-но подивитися, – сказав таким тоном, щоби викликати заінтересовання. – Панно Ніно! Чи ви бачили таку поезію? Що за гарна ідилія!..

– Ну що таке? – спитала ще раз панна Ніна і з зачудованням поглянула йому в очі.

– Нічо, – відповіла панна Маня, – гуси таляпаються в болоті.

– Ей, ні – прошу-но ліпше придивитися. Яка висока поезія: чи не бачите?.. Патлата гуска розкаже історію гусячої культури, а ціле стадо подивляє її геніальну здібність [5, с. 470].

Скрипаль налагоджує душевні струни не розмовами, а мистецтвом, втілюючи фантазію, чуття, думки у власні мелодії. Натомість коло інтересів панянок обмежується спектром відчуттів, поверхневими емоціями щодо хвилинних забаганок, обговоренням оточення, моди і розваг.

Контраст між репліками недолугих реплік молодих жінок і музикою скрипаля розширює образну семантику. Якщо для чоловіка музика – це його буття, мелодія – «нута життєвої пісні» [5, с. 469]» – то для панночок інструментальна фантазія видається лише нудотою, марнотратством часу. Музика цікавить їх

винятково зі споживацькою метою. Натомість естетичне чуття, спроби сприйняти і зрозуміти мистецтво залишаються недоступними панночкам. Найгірше те, що вони мають вчителя – скрипача, та не хочуть вчитися. Для чоловіка скрипка – його душа, посередник між внутрішнім і зовнішнім світом, а для панночок – опанування музичним інструментом є тільки показником статусу, копіюванням захоплень інших людей, виконанням верстових правил і рекламою власних принад у танці чи пісні.

Так, автор протиставляє персонажів, які уособлюють не лише різні пріоритети людського буття, але й презентують відмінні концепти життя і мистецтва, що можна відтворити в антиномічних парах: побут – мистецтво, егалітарне – елітарне, тілесне – духовне, утилітарне – естетичне, споживацька інерція – філософія серця. До речі, в суб'єктивній рецепції та інтерпретації мистецтва – «зранене серце плакало слізьми зломаного щастя [5, с. 469]» – письменник актуалізує модерністського інтроверта-митця, котрий творить для обраного реципієнта, оскільки масовим єство людини бути не може.

Осібне місце у реінтерпретації пташиної символіки посідає твір «Дівчина-чайка» Людмили Василевської, в якому письменниця презентувала своєрідну літературну легенду, де розповіла долю панночки-пташки: «Не зглянулось гнівнеє море: хижо коханку свою поглинуло. Та зглянулась праведна доля: смерті собі не знайшла жалібниця відважна – чайкою сірою з моря спурхнула і з гірким плачем полетіла над морем [1, с. 134]».

Насамперед варто зазначити, що тут знову-таки наявний образ лелеки у незвичному вияві. Прізвисько «морський бусол» має чоловік, який стає живим маяком: рятує мандрівників-невдах ціною власного життя, сміливо кидаючись на своєму човнику до «нещасних пливців». Отже, письменниця модифікує традиційний образ, поселяючи птаха не на даху затишної хати, а на скелі, надає йому функцію оберегу найбільшого людського скарбу – життя.

Добровільні обов'язки чоловіка переймає його дочка, наділена надприродними здібностями: чути і розуміти все живе – не лише істот, але й стихії. Тому зав'язка тексту відбувається уві сні – межовому стані між реальним та ірреальним, що пояснює

метафоричне висвітлення подальших подій, а саме: змагання людини з морем, перетворення дівчини на чайку, чоловіка – на вогонь. Крім того, наявні числа символіка і фольклорні алюзії (три врятовані істоти віддячують дарами, а про імовірну загибель козаків повідомляє птиця-бабич, тобто пелікан – символ жертвовності).

Образ чайки також є полісемантичним. Йдеться і про історичні паралелі (назва козацьких човнів), і про мистецькі (ототожнення України і чайки у відомій пісні Івана Мазепи), і про фольклорні уявлення (символ жалю за найближчими). Водночас можна припустити й залучення автобіографізму. Адже псевдонім авторки тексту Людмили Василевської (Березіної) – Дніпрова Чайка. Вона все життя прагнула діяти і допомагати людям, без останку віддаючи себе справі національного утвердження попри значні перешкоди «імперського і малоросійського моря», співпрацюючи з «козаками», свідомими своєї ролі в українському культурно-громадському поступі.

Отже, використовуючи образи птахів, письменники часто вдаються до алегорій, узагальнень, метафорики на різних формозмістових рівнях. Завдяки пташиній символіці вони порушують актуальні проблеми й позачасові питання, вдаючись до осмислення філософських категорій (злочин і кара, свобода бути собою та мавпування, патріотизм і зрада, природне та штучне, мстивість і всепрощення, егоцентризм і самопожертва) та охоплюючи полісемантичні аспекти художньої творчості (суб'єктивізм, психологізм) і життя (особистого, суспільного, національного і загальнолюдського).

ЛІТЕРАТУРА

1. Дніпрова Чайка. Вибрані твори / Дніпрова Чайка ; упоряд. і прим. Н. Вишневської. – К. : Дніпро, 1987. – 279 с.
2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
3. Ковалів С. Твори / Упоряд. і прим. В. М. Лесин / Стефан Ковалів. – Київ : Дніпро, 1958. – 696 с.

4. Леонтович В. Зібрання творів в 4 т. – Т. 2. / Упоряд. О. Леонтович / Володимир Леонтович. – К. : Сфера, 2004. – 356 с.
5. Українська новелістика кінця XIX – початку XX ст. : Оповідання. Новели. Фрагментарні форми (ескізи, етюди, нариси, образки, поезії в прозі) / Упоряд. і прим. Є. Нахліка. – К. : Наукова думка, 1989. – 688 с.
6. Яричевський С. Твори / Упоряд. та вступна стаття О. Івасюк, В. Бузинської. – Чернівці : Букрек, 2009. – 304 с.
7. Яцків М. Муза на чорному коні / Михайло Яцків. – К. : Дніпро, 1989. – 846 с.

Стаття надійшла до редакції 18 лютого 2013 року

УДК 811.112.2'42

*Арина Фрумкина
(г. Одесса, Україна)*

ОСОБЕННОСТИ БИФОНЕМНЫХ СОЧЕТАНИЙ ГЛАСНЫХ В ТЕЛЕДИСКУРСЕ ГЕРМАНИИ

Стаття присвячена дослідженню функціонування унікальної особливості німецького вокалізму – варіативності видів приступів між компонентами біфонемних сполучень голосних, де проявляється протиріччя. Неоднозначність ситуації виявляється не тільки у кодифікованій нормі, а й у мовленнєвій дійсності – у мовленні дикторів німецького телебачення, що являє собою вимовний стандарт.

Ключові слова: *система вокалізму, глотальна змичка, вимовний стандарт, біфонемні сполучення голосних.*

Статья посвящена исследованию функционирования уникальной особенностинемецкого вокализма – вариативности видов приступов между компонентами бифонемных соединенийгласных, где проявляются противоречия.Неоднозначность ситуации проявляется не только в кодифицированной норме, но и в речевой действительности – в речи дикторов немецкого телевидения, что представляет собою произносимый констант.